

Store-Dal

– en studie i horisontalstratigrafi

Introduksjon

Horisontalstratigrafi – studiet av en gravplass' spatielle organisering over tid – har vært et lite påaktet problemfelt innenfor norsk jernalderarkeologi, selv om det finnes eksempler på arbeider der emnet har vært behandlet (for eksempel Resi 1986, Lillehammer 1996). En vesentlig årsak til det er øyensynlig at antallet totalundersøkte gravplasser er svært begrenset. Derfor har også de horisontalstratigrafiske analysene oftest vært begrenset til nokså generelle vurderinger av den rent kronologiske siden av saken, der jernalderens gravplasser mer eller mindre eksplisitt har vært oppfattet som homogene størrelser som fra et romlig utgangspunkt suksessivt utvides i én himmelretning, slik at man får et mønster der de eldste gravene finnes samlet på én del av gravplassen og de yngste på en annen.

Jeg tror det ligger vesentlige innsikter i en slik modell, men samtidig at den er for enkel. En hovedinnvending er at modellen ikke tar hensyn til andre faktorer enn de kronologiske. I deler av Skandinavia der kildesituasjonen er bedre, har det vist seg at samtidige graver på én og samme gravplass i mange tilfeller er arrangert i ulike grupper (se for eksempel Jørgensen 1988, 1990; Ethelberg 1990; Ravn 2003; Rundkvist 2003; Fallgren 2006). Det er et mønster som taler for at forskjellige kategorier mennesker, det være seg de tilhører familier/slekter, gårder eller andre slags grupper, brukte ulike deler av samme gravplass. Horisontalstratigrafien på jernalderens gravplasser har med andre ord også en sosial og en bebyggelseshistorisk side. I herværende studie skal jeg forsøke å nærme meg disse aspektene gjennom en analyse av den kjente og godt undersøkte gravplassen på Store-Dal i Sarpsborg kommune i Østfold.

Gravplassen på Store-Dal

Store-Dal ligger ligger i Skjeberg, på det såkalte "ytre raet", ved overgangen til leirslettene utenfor. Gravplassen er lokalisert på en flate omtrent 40 m.o.h., ved inngangen til det nord-sør-gående dalføret som har gitt navn til gården. Hunnebunn og Tosekilen er i dag Store-Dal-gårdens nærmeste havn, noe slikt som 1,3 km øst for

Store-Dal søndre. Men så sent som i vikingtid fylte sjøen det som i dag er et lavt eid mellom Hunnebånn og Hornesskilen, og avstanden fra Store-Dal-gravplassen og sør til dette sundet var ikke mer enn 200 m (se kart i Resi 1986).

Området inngår i et arkeologisk sett meget interessant kulturmiljø med stor tidsdybde. Den kjente, og i norsk sammenheng nær unike megalittgraven på Skjeltorp ligger således 400 m nordøst for gravplassen (Østmo 1982). Nærmeste nabogård i vest er Hunn i Borge, der den store gravplassen som har gitt dateringer fra bronsealder til vikingtid (Resi 1986), befinner seg ca. 1,5 km fra Store-Dal-gravplassen. 700 meter øst for Store-Dal ligger den tredje store gravplassen i området, Gunnarstorp (Wangen 1999). Delvis gjennom gravplassen på Store-Dal går en bred og dyp hulvei. Den kan følges videre vestover mot Hunn og til Glomma, der den før den når elvebredden forsvinner i dyrket mark. Veien fortsetter ut av gravfeltet og øst til Skjeltorp, der den igjen forsvinner i dyrket mark (Johansen 1953:188).

Store-Dal-gravplassen har gitt rike funn fra flere perioden av jernalderen. Gravminnene er i litteraturen knyttet til den gamle storgården Store-Dal, kjent fra sagakilder som Magnus Blindes fødested – vel først og fremst fordi man anså det for rimelig at de spektakulære romertidsfunnene herfra, ”fyrstegravene” tilhørende Lübsow-horizonten ikke minst, skulle knyttes til en høvdinggård. Det er i og for seg en høyst rimelig antagelse, men faktum er at grensen mellom matrikkelgårdene Store-Dal søndre og Skjeltorp går gjennom gravplassen, og at de rike gravene fra eldre romertid i dag befinner seg på Skjeltorps grunn. Den sørøstligste delen av området tilhører en tredje matrikkelgård, Lille-Dal. Store-Dal var i middelalderen delt i (minst) tre matrikkelgårder, idet en kilde fra 1400-årene nevner ”middelgården” i Store-Dal (DN XI 153, 1443). Omkr. 1600 bestod Store-Dal av fem matrikkelgårder, fire fullgårder og én halvgård, hvis respektive tun på østlandsk vis lå med god avstand imellom. Bare Hornes av gårdene i Skjeberg sogn var med sine seks fullgårder på det tidspunktet mer oppdelt enn Store-Dal. Store-Dal-gårdene hadde i 1647 en samlet landskyld på anselige 8,5 skippund tunge.

Gravplassen omfatter i dag et ca. 450x350 m stort område beliggende sør for tunet på Store-Dal søndre (Petersens oppgir at feltet er ca. 800x300 m i utstrekning, men det må være en trykkfeil; Sprockhoff gjengir Petersens mål, selv om hans målsatte skisse over gravplassen tydelig viser at tallene er gale, og det samme gjør Resi, se Petersen 1916:4; Sprockhoff 1958:298; Resi 2005:41). Den består i dag av 185 registrerte gravminner. Rundhauger dominerer, men her finnes også 17 langhauger, 3 runde steinlegninger, 2 frittstående bautaer og 1 trekantet eller stjerneformet haug.

115 gravminner ble undersøkt av Gustafson i løpet av fire feltsesonger 1910-1913. Resultatene ble publisert av Petersen, som hadde deltatt som assistent under utgravningene den siste sesongen, i 1916 (Petersen 1916). Før den tid hadde Lorange undersøkt 3 gravminner her, blant dem trolig haug 41 lengst mot nordøst (jfr. Petersen 1916:14; C15704-08, 15712-13). I 1873 kom dessuten en eldre jernalders pilspiss

(C6269) fra Store-Dal til museet i Kristiania. I 1974 fremkom 25 flatmarksgraver (?) i den oppdyrkede, sørøstlige delen av feltet; minst én av dem synes å måtte henføres til eldre romertid (C34346 a-l, se Wangen 2005).

Det er utvilsomt at gravplassen tidligere har hatt større utstrekning enn det den hadde på tidspunktet for undersøkelsene i 1910-1913. Deler av gravfeltet var den gang under oppdyrking, og det hadde gått særlig hardt ut over den sørøstlige delen, der tettheten av graver må ha vært adskillig større enn det Petersen kunne dokumentere. Et flyfoto gjengitt i Resis avhandling om Hunn-gravplassen (1986, fig. 1) viser et titalls slettede gravhauger på den sørøstlige delen av gravplassen. I området øst for dette, på Skjeltorps grunn, er det dessuten funnet et eldre jernalders leirkar og et spinnehjul (C21604), ”paa dyrket mark hvor der før har været gravhauger, vistnok i sammenheng med det store gravfelt paa Store-Dal” (Petersen 1916:59). Til sammen kjennes altså ca. 220 graver fra Store-Dal (185 registrerte gravminner, ca. 25 flatmarksgraver påvist i 1974 og de ca. 10 haugene på det nevnte flyfotoet). Det er liten tvil om at det opprinnelige antallet har vært en god del større; usikkerheten er knyttet så vel til gravhauger som er slettet gjennom oppdyrking, som til forekomsten av flere flatmarksgraver.

Det har vært foretatt gravleggesler på Store-Dal fra tiden omkring Kr.f. til eldre vikingtid. Den eldste daterte graven tilhører yngre førromersk jernalder, mens de yngste nærmere daterbare gravene helst skal plasseres i 800-årene. Det store flertallet av gravene på Store-Dal synes å tilhøre yngre romertid, folkevandringstid og merovingertid. Således kan 1 grav dateres til slutten av førromersk jernalder, 9 graver til eldre romertid, 11 til yngre romertid, 29 til yngre romertid *eller* folkevandringstid, 9 til folkevandringstid, 11 til merovingertid og 3 til vikingtid. 11 graver kan bare dateres til eldre jernalder generelt, mens tilsvarende tall for yngre jernalder (merovinger- og vikingtid) er 20.

Det er imidlertid funnene fra den eldre delen av romersk jernalder som har gjort Store-Dal til et velkjent navn i nordeuropeisk jernalderforskning. Fremst i så måte står ”fyrstegravene” i haug 5 og 6 (C21555 og C21581), som er de mest velutstyrte eldre romertidsgraver vi kjenner på norsk jord (Gustafson 1913; Eggers 1953), men også funnet fra haug 101 (C21595) rager høyt (Resi 1986:46). Materialet fra yngre romertid og folkevandringstid domineres av temmelig standardiserte kremasjonsgraver med leirkar, og eventuelt bennål(er) og/eller benkam. Mindre grupper av graver som bryter med standarden idet de har et fyldigere inventar, kan imidlertid skilles ut både i yngre romertid og i folkevandringstid. Gravene fra yngre jernalder er generelt meget enkelt utstyrt (Resi 2005:43).

Gravplassens struktur

Dateringsmessig er det et klart skille mellom den vestlige delen av gravplassen og den østlige. Den østlige og mest omfangsrike delen av feltet har i all hovedsak gitt dateringer til romertid og folkevandringstid. Den vestlige delen av gravplassen synes klart å måtte tilhøre merovingertid og vikingtid. På hovedfeltet er det bare

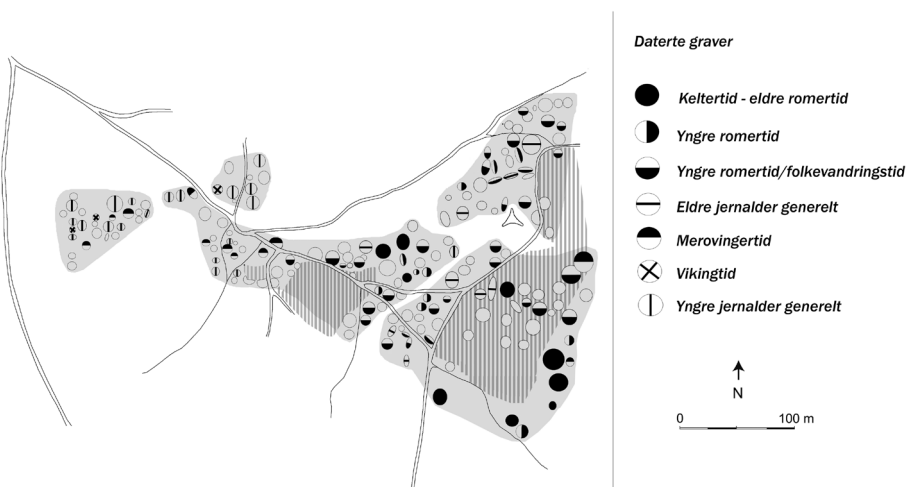
to graver som kan dateres til tidlig merovingertid, samt én grav som tilhører yngre jernalder generelt. Ingen graver på vestdelen av gravplassen har gitt dateringer til eldre jernalder.

De kronologiske forholdene på gravplassen har av flere, og med størst styrke av Ernst Sprockhoff, vært tolket dithen at det dreier seg om en suksessiv forskyvning mot vest fra et startpunkt i sørøst (Sprockhoff 1958:299f.).

Men topografien på gravplassen ymter om at bildet er mer nyansert. Den østlige hoveddelen av gravplassen fremstår således som tredelt. Et 30-50 m bredt belte uten synlige gravminner skiller den sørlige delen av området fra den nordlige. I nordkanten av dette åpne området ligger en stjerneformet haug (se nedenfor). Den sørlige delen av gravplassen er like klart delt i to av en 10-20 m bred og ca. 100 m lang "gate" som strekker seg fra det åpne området med treodden og i sørvestlig retning (fig. 1).

Tilsynelatende er begge disse gravtomme områdene opprinnelige. Det er i hvert fall ikke dyrking i nyere tid som har fjernet eventuelle hauger her. En kunne muligens tenke seg at "gaten" som deler den søndre delen av gravplassen i to, representerer en vei som lå her da gravplassen var i bruk (smnl. Skre 2006). Hulveien som ble nevnt innledningsvis, er øyensynlig eldre enn eller samtidig med gravplassen, ettersom gravminnene og veien respekterer hverandre. Det er tydelig at veien har fungert som avgrensning mot nord og nordvest av den nordlige gravgruppen. Hulveien går ellers gjennom den yngre delen av gravplassen i vest, og deler dermed den vestligste delen av gravplassen i tre mer eller mindre distinkte gravgrupper. Det er nærliggende å tenke seg en eventuell ferdsselsvei mellom de to gruppene på den østlige delen av gravplassen på samme måte har tjent som avgrensning (jfr. Gulli i Sem, der et vikingtidsgravfelt er delt i to grupper av en vei, men der det dog er usikkert om gravene på hver side av veien

Figur 1. Gravplassen på Store-Dal i Skjeberg, Sarpsborg k., Østfold.

er samtidige, se Gjerpe 2005). Topografisk fremstår under enhver omstendighet den østlige delen av Store-Dal-gravplassen som bestående av tre adskilte gravgrupper.

Hypotesen om en suksessiv utvidelse av gravplassen vestover, har gjort det vanskelig å se det som faktisk er en temmelig tydelig horisontalstratigrafi på den delen av gravplassen som var i bruk i romertid og folkevandringstid. Den vestligste av de to gravgruppene i sør har nemlig en klar horisontalstratigrafi, med tre eldre romertids graver lokalisert temmelig midt i, og med graver fra yngre romertid og folkevandringstid i økende avstand fra sentrum. Den østligste gruppen kan synes å ha blitt utvidet mot nord og vest fra en begynnelse i sørøst, men dette er mer usikkert, ettersom oppdyrkning trolig har fjernet mange graver her. Stratigrafien på feltet nord for den stjerneformede haugen er tydeligere igjen: her er tre graver fra yngre romertid omtrent midt i gruppen, mens de øvrige daterbare gravene i denne gruppen ligger sør og nord for disse tre, og de som kan dateres nærmere enn til yngre romertid/folkevandringstid, tilhører folkevandringstid.

Begge de to sørligste gravgruppene har gitt funn fra eldre og yngre romertid, samt folkevandringstid. I den østlige av gruppene er det dessuten avdekket to graver fra merovingertid, mens én grav i den vestlige gruppen kan dateres til yngre jernalder generelt. Nordfeltet har gitt daterbare funn kun fra yngre romertid og folkevandringstid. Den tidsmessige fordelingen av graver i de tre gruppene tyder på at de var i bruk samtidig i yngre romertid og folkevandringstid. Fordelingen gjør det også usannsynlig at vi har å gjøre med ett, samlet felt.

Hvem brukte gravfeltene i eldre jernalder?

Det er nærliggende å tenke seg at det kan ha vært ulike status- eller sosialgrupper som benyttet de tre feltene i romertid og folkevandringstid. Men vi skal merke oss en undersøkelse som Resi har foretatt (Resi 1986). Hun har tatt for seg gravene fra eldre romertid fra Hunn og Store-Dal og sammenlignet dem med jevngamle gravinventarer fra det øvrige Østlandsområdet. Ser vi på Resis resultater, viser det seg at hennes eksklusive gruppe 2, som hun oppfatter som ”et sjikt som hadde ressurser til selv å skape nye moter”, er representert ikke bare i Store-Dal 5 og 6 på det østlige gravfeltet, men også i graven fra haug 101 på vestfeltet (1996:46). Det kunne for så vidt tyde på at det ikke er sosiale forskjeller mellom de gruppene som har brukt de to feltene. Resis gruppe 1, som ”representerer et samfunns-sjikt som fulgte tidens moter”, finnes derimot kun på vestfeltet (haug 103, 105A og 105B).

Men den rikeste av gravene fra yngre romertid på Store-Dal, haug 47 (C21507), ligger på nordfeltet. Med unntak av disse gravene og en håndfull andre, noe mindre velutstyrte, består de tre feltene som var i bruk i eldre jernalder, i stor utstrekning av to – tre mer eller mindre standardiserte gravtyper. Det virker med andre ord som om de forskjellige statusgruppene opptrer på hvert av de tre feltene, slik at hele det statusspekteret som gravskikken på Store-Dal i romertid og folkevandringstid

gjenspeiler, er representert på hvert enkelt felt. I samme retning, uten at materialet kan sies å være statistisk signifikant, peker vel også Holcks undersøkelse av forekomsten av Harrislinjer på brente ben (Holck 1986). Harrislinjer kan opptre på kroppens lange ben, og de indikerer perioder der veksten har stoppet opp på grunn av under- eller feilernæring eller sykdom. Holck finner slike linjer på ben fra syv av gravene fra Store-Dal, og alle tre felter er representert (Holck 1986, tabell 37). Videre synes det som om det er et mønster i at de mest velutstyrte gravene på samtlige tre felt også er de eldste (eller blant de eldste) på feltet.

En alternativ tolkning er derfor at vi har å gjøre med gravfelt tilhørende tre mer eller mindre identisk oppbygde brukergrupper – og da er familier som bruker hver sin gård, en nærliggende mulighet, slik for eksempel Resi diskuterer når det gjelder den nærliggende Hunn-gravplassen (1986:17).

To forhold synes å tale mot denne tolkningen på Store-Dal, men det er, tror jeg, bare tilsynelatende. For det første er det en klar overvekt av graver som enten osteologisk eller ved hjelp av kjønns spesifikke gjenstander i gravinventaret kan bestemmes som kvinnegraver, og det er ikke hva man ville forvente på et familiegravfelt. I eldre jernalder dreier det seg om 29 kvinnegraver og 16 mannsgraver, mens fordelingen i yngre jernalder er langt jevnere. Per Holck hevder dessuten at det er en viss tendens til at kvinnegravene på Store-Dal grupperer seg i området mellom den sentrale og den østlige delen av gravplassen, mens mannsgravene dominerer i vest, hvilket heller ikke passer med en hypotese om gravplassen som oppdelt i mindre familiegravfelter (Holck 1986). Det bildet Holck mener å ha fått frem, har imidlertid ikke overbevist alle (Løken 2002:52f.), og når man inkluderer de gravene som Holck ikke har med fordi de ikke inneholder osteologisk materiale som kan kjønnsbestemmes, men som likevel inneholder kjønns spesifikke gjenstander, forsvinner den antatte tendensen helt.

Når det gjelder den skjeve kjønnsfordelingen i eldre jernalder, skyldes den i stor utstrekning gravene fra yngre romertid. Av syv kjønnsbestemte graver som kan dateres til denne perioden, er seks kvinnegraver. Fire av disse er kun kjønnsbestemt ut fra gravinventaret. Noe av bakgrunnen for overvekten av kvinnegraver i yngre romertid er altså at relativt flere kvinnegraver har kjønns spesifikke gjenstander i gravinventaret. Det er rimelig å anta at brorparten av de gravene fra perioden som ikke inneholder kjønns spesifikke gjenstander, er mannsgraver. Dominans av kvinnegraver nettopp i yngre romertid er forøvrig påvist på flere andre gravplasser i Skandinavia; også på slike som tolkes som familiegravfelt (se f. eks. Ravn 2003:36ff). Forholdet må ha sammenheng med at sosial status i gravskikken i denne perioden først og fremst uttrykkes gjennom kvinner (Ravn 2003:51; se også Nielsen 1993). Den kjønnsmessige fordelingen på Store-Dal er med andre ord ikke noe avgjørende argument mot den tolkningen som her fremlegges.

Et større problem synes mengden graver å utgjøre, å dømme ut fra eksisterende litteratur. Sprockhoff anser således at gravplassen tilhører én familieenhet (1958:300).

Holck beregner på sin side at den gruppen som har benyttet gravplassen, ikke har telt mer enn seks individer til enhver tid (1986).

Tallet synes lavt. Metoder for å anslå befolkningsstørrelse ut fra gravpopulasjoner diskuteres av Acsádi og Nemeskéri (1970). De angir formelen $P = a \times b/c$, alternativt $P = (a \times b/c) \times 1,1$, der P er befolkningens størrelse, a den totale mengden graver, b forventet levealder ved fødselen og c det antall år gravplassen var i bruk. Denne beregningsmåten har i flere sammenhenger blitt benyttet på sørskandinavisk gravmateriale for å kunne estimere størrelsen på en gitt gravplass' brukergruppe (Ravn 2003:48–49; Rundkvist 2003:79–80). Hva da med Store-Dal?

På gravplassen er det dokumentert ca. 185 gravminner. I tillegg kommer flatmarksgravene som ble påvist i 1974 og de rundt 10 utpøyde haugene som kan dokumenteres ved hjelp av det tidligere nevnte flyfotoet. Det gir oss, som nevnt innledningsvis, ca. 220 graver og gravminner. Hver av haugene kan imidlertid romme mer enn én grav, og hver grav flere enn ett individ. De 105 gravminnene som ble undersøkt av Gustafson, representerer således 127 individer – tilsvarende 1,3 individer pr. gravminne. Appliserer vi det tallet på hele gravplassen, får vi 286 gravlagte individer. Det finnes ikke noe holdbart grunnlag for å anslå det opprinnelige antallet gravlagte, ettersom vi ikke vet a) hvor mange gravminner som har forsvunnet gjennom oppdyrking, og b) hvor mange flatmarksgraver som finnes på gravplassen. Derfor vil jeg bruke tallet 286, men minner om at det reelle tallet er høyere.

Holck finner en forventet levealder lik 33 år. 286 gravlagte individer, en forventet levealder på 33 år og en brukstid på ca. 900 år gir en befolkningsstørrelse på 11,5 individer. Vi må imidlertid gjøre et påslag for underskuddet på barnegraver. Holck finner i det osteologiske materialet fra Store-Dal kun 4 barn, men han påpeker at barnegraver (0-7 år) burde utgjøre minst 35 % av materialet (1986:108-109). Acsádi og Nemeskéri finner på sin side at barn utgjorde omkring 40 % av befolkningen, basert på skjelettmateriale fra europeisk jernalder og middelalder (1970:236–51). Ettersom barn er underrepresentert på Hjemsted-gravplassen på Jylland, gjør Ravn et påslag på 40 % for den befolkningsstørrelsen han kommer frem til (2003:49). Rundkvist antar en barsedødelighet på 45 %, og dermed legger han 45 % til det antallet (voksne) individer han finner på Barshalder på Gotland (2003:79-80).

Bruker vi Acsádi og Nemeskéris beregninger, skal tallet vårt ganges med 1,4. Det gir 16,1 individer. De kronologiske forholdene er bedre kjent på den østlige delen av gravplassen enn på den vestlige, og her er også flertallet av de synlige gravminnene lokalisert. Hvis vi utelukkende konsentrerer oss om de tre østligste gravfeltene, får vi et fratrekk på 50 gravminner, dvs. 170, som ganget med 1,3 gir 221 gravlagte individer. Dersom vi forutsetter en brukstid på 500 år for de tre gravfeltene, kan den gravleggende befolkningens størrelse beregnes til minimum 22,4 individer i romertid og folkevandringstid. I tillegg må vi regne med at en del av den voksne befolkningen i perioden var ufrie, som sannsynligvis ikke fikk noen begravelse overhodet (se Rundkvist 2003:80).

Hvordan stemmer så dette anslaget med de beregninger som foreligger av familie- og husholdstørrelse i Skandinavia i eldre jernalder? Jørgensen finner at en familie i romertid på Bornholm bestod av 8-10 individer (1988). I Sejlflodlandsbyen på Jylland anslår Nielsen at hvert hushold (som omfatter mer enn familien, selvsagt) bestod av 12-14 personer (Nielsen 1991:123). Fra norsk område foreligger det beregninger av husholdstørrelse i Rogaland i folkevandringstid, der Løken beregner at mindre gårder i flerbølte bebyggelser har hatt plass til 8 personer, mens enkeltliggende storgårder har kunnet romme så mange som 20 personer (Løken 1987). Niensens og Løkens beregninger er basert på hus og husstørrelse. Det relevante i vår sammenheng må imidlertid først og fremst være familienes størrelse, og ikke husholdenes. Da sitter vi igjen med Jørgensens anslag på 8-10 individer pr. familie. Det kan altså neppe være tilfelle at de som har gravlagt sine døde på Store-Dal, har utgjort én familie. Det beregnede minimumstallet på 22,4 individer som bruker gravplassen i romertid og folkevandringstid, synes derimot å være forenelig med hypotesen om tre brukergrupper/familier på tre gårder som gravlegger på hvert sitt felt i denne perioden.

I tråd med dette kan de tidlige, velustyrte gravene innenfor hver av de tre gravgruppene på Store-Dal oppfattes som "stiftergraver" – graver som markerer etableringen av en ny gravplass. For at en slik rituell handling skulle lykkes, kan man tenke seg at de aktuelle begravelsene måtte være usedvanlige manifestasjoner av rikdom, prestisje og kontaktnett (jfr. Halsall 1995:68).

I all hovedsak ser det ut til at den østlige og den nordlige gravgruppen på Store-Dal ikke er i bruk etter folkevandringstidens slutt. Den vestlige gravgruppen synes derimot å utvides systematisk vestover i yngre jernalder. Lengst vest i denne gruppen finnes således fire daterte merovingertidsgraver, samt fire graver som kan dateres til yngre jernalder generelt. Nord og vest herfor kan det skilles ut to gravgrupper som utelukkende ser ut til tilhøre merovingertid og vikingtid. Det er verdt å spørre seg om de tre gravgruppene i yngre jernalder muligens tilsvarer de tre Store-Dal-gårdene som fantes i middelalderen?

Familietradisjoner?

Visse rituelle manifestasjoner ser ut til å være ulikt representert i de tre gravgruppene fra romertid og folkevandringstid på Store-Dal. Således er kvernsteiner deponert i fire hauger på gravplassen – samtlige innenfor den nordlige gravgruppen. Fem av de åtte haugene som har "klotsten" i toppen, ligger i den nordlige gravgruppen – og ingen i den vestlige gruppen. Det er mulig at slike forhold kan knyttes til variasjoner i rituelle tradisjoner hos de tre familiegruppene på Store-Dal.

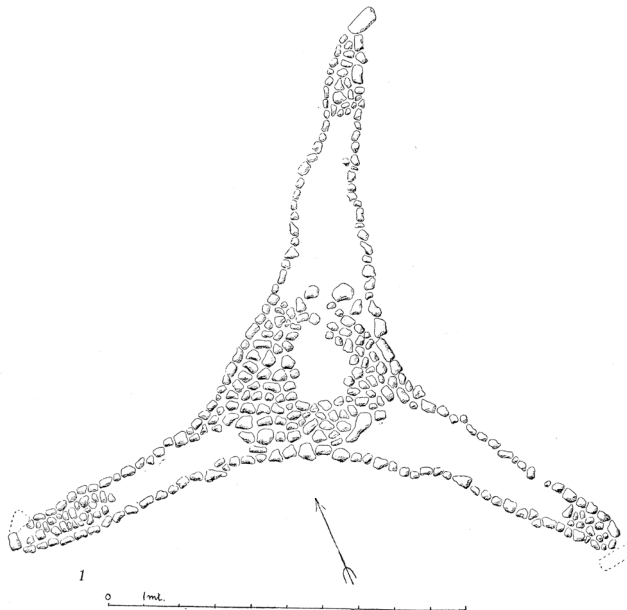
Jeg ser ikke bort at det kan påvises flere mulige systematiske variasjoner mellom de tre gravgruppene.

Det åpne området

De tre gravgruppene i eldre jernalder ”møtes” ved det åpne, relativt høytliggende området midt på gravplassen, der den stjerneformede haugen befinner seg. ”Korridoren” mellom de to sørlige gravområdene leder frem til den åpne plassen, som også kan se ut til å ha vært tilgjengelig fra øst og vest. Er den åpne plassen ”bare” et resultat av at gravleggingen på denne delen av Store-Dal-gravplassen ble avsluttet før de tre gravgruppene vokste sammen her, eller skal vi tenke oss at plassen har hatt en særskilt betydning?

Forekomsten av en stjerneformet haug, gravplassens eneste (fig. 2), nettopp på dette stedet gjør det interessant å vurdere muligheten for at den åpne plassen har vært tilskrevet en spesiell mening.

Haugen ble undersøkt i 1910, uten at det ble funnet verken oldsaker eller spor av noen begravelse (Petersen 1916:13). Haugen har hatt reiste steiner i enden av hver arm. Midt i stjernen er et større søkk, og det er mulig at det har vært en reist stein (eller stolpe) her også. Store-Dal slutter seg i så måte til andre gravplasser der det finnes et sentralt plassert trekantanlegg, ofte uten spor etter begravelse (Andrén 2004). Av 25 undersøkte trekantanlegg i Norge, har graver kunnet påvises i kun 3 (Ellingsen 2003). Andrén har foreslått at disse anleggene skal oppfattes som symbolske representasjoner av Yggdrasil, verdensasken ved hvis røtter gudene møtes til rådslagning (Andrén 2004; Zachrisson 2004; Myhre 2005, 2006), og at de har spilt en rolle i de ritualene som fant sted på gravplassene.

Figur 2. Trekantanlegg på Store-Dal.

De stjerneformede haugene dateres i Sverige til tidsrommet romertid - vikingtid (Andrén 2004), og Myhre kommer til samme resultat for monumentene i Rogaland (Myhre 2005). Men 45 % av de undersøkte haugene i Sverige har ikke gitt daterende funn (Andrén 2004). Haugen på Store-Dal kan ikke dateres nærmere, men den eller stedet den befinner seg på ser ut til å ha dannet utgangspunkt for tredelingen av gravplassen i romersk jernalder, og man har øyensynlig lagt vekt på å sikre adkomsten til det åpne området. Det åpne området kan ha vært noe større i romertid enn det fremstår i dag, ettersom de av de nærmeste haugene, både på sør- og på nordsiden, som kan dateres til én periode, tilhører folkevandringstid. Tredelingen av gravplassen med utgangspunkt i den åpne plassen tyder på denne har hatt en særlig betydning. Når verdenstreets røtter ble oppfattet som et forbindelsespunkt mellom de ulike heimene i norrøn kosmologi, kan et symbolsk verdenstre lokalisert til det sentrale området mellom gravgruppene på Store-Dal ha vært et egnet sted å begynne de dodes reise over til den annen verden. Likeledes kan det ha vært et passende sted og møtes for å søke råd hos og hente kraft fra gudene – som selv møttes hver dag på samme sted, bare på motsatt side av skillet mellom heimene (se også Sprockhoff 1958, som utvikler ”ting”-aspektet ved både stjerneformede monumenter, dommerringer og ”platåhauger”).

Konklusjon

Jeg har i denne artikkelen argumentert for at gravplassen på Store-Dal i Skjeberg i Østfold kan tolkes som oppdelt i mindre gravgrupper. Videre har jeg forsøkt å vise at hver gravgruppe mest sannsynlig representerer en familie.

Et tilsvarende mønster med oppdeling av større gravplasser i mindre gravfelt eller –grupper er kjent fra gravplasser fra jernalder og vikingtid i Sverige og Danmark (se for eksempel Jørgensen 1988, 1990; Ethelberg 1990; Ravn 2003; Svanberg 2003), og det ser også ut til å forekomme mange steder i Norge (se Resi 1986 når det gjelder Hunn i Borge og Lillehammer 1996 når det gjelder Kvassheim i Ognå, som tydelig består av henholdsvis (minst) tre og to tydelige gravgrupper. Interessante eksempler ser ut til å finnes for eksempel på By i Løten (oversiktskart og katalog i Martens 1967), på Vang i Oppdal (kart og beskrivelse i Farbrege et al. 1993) og på Farnen og Nes i Hedrum (rekonstruksjonskart i Tonning 2003). Om sistnevnte gravplass skriver Nicolaysen: ”(P)aa Næs findes flere ... Gravhauge, flere af disse ligger i klynger, enkelte ogsaa allene i en længere og nærmere afstand fjerne fra de øvrige” (gjengitt etter Tonning 2003:44). Det er sannsynlig at hver gravgruppe, der de kan vises å være samtidige, tilhører én familie/gård. Den nylig undersøkte vikingtidsgravplassen på Gulli i Sem er klart delt i to, selv om det har vært stilt spørsmål ved samtidigheten av de to gravgruppene (Gjerpe 2005). Her er 60 individer gravlagt over en periode på 200 år, hvilket gir en brukergruppe på 15 individer, som igjen kan tyde på to familier av samme størrelse som de tre familiene på Store-Dal i eldre jernalder. Større gravfelt bestående av flere mindre gravgrupper kan man anta representerer mangbølte bebyggelser/landsbyer.

Litteratur

- Andrén, Anders 2004. I skuggan av Yggdrasil. Trädet mellan idé och realitet i nordisk tradition. I Anders Andrén, Kristina Jennbert og Catharina Raudvere (red.): *Ordning mot kaos – studier av nordisk förkristen kosmologi*, 389-430. Lund: Nordic Academic Press.
- Acsádi, György og János Nemeskéri 1970. *History of human life span and mortality*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Eggers, Hans J. 1953. Lübsow, ein germanischer Fürstensitz der älteren Kaiserzeit. *Prähistorische Zeitschrift* 34-35, 2. Hälfte, 58-111. Berlin: Walter de Gruyter.
- Ellingsen, Ellen Johanne Grav 2003. *Trekantede og stjerneformede anlegg i Trøndelag. En studie av symbolikk og funksjon*. Avhandling, Norges teknisk-naturvitenskaplige universitetet. Trondheim.
- Ethelberg, Per 1990. *Hjemsted II, en gravplads fra det 4. og 5. århundrede*. Haderslev: Haderslev museum.
- Fallgren, Jan-Henrik 2006. *Kontinuitet og förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e. Kr.* Aun 35. Uppsala: Inst. för arkeologi och antik historia.
- Farbregd, Oddmunn et al. 1993. Vikingtids funn på Vang. *Bøgda vår* 1993, 68-90. Oppdal: Oppdal historielag.
- Gjerpe, Lars Erik 2005. *Gravfeltet på Gulli*. KHM Varia 60. Oslo: Kulturhistorisk museum.
- Gräslund, Anne-Sofie 1980. *Birka IV. The Burial Customs. A study of the graves on Björkö*. Stockholm: Kungl. vitterhets historie och antikvitetsakademien.
- Gustafson, Gabriel 1913. Et norsk gravfund fra den ældre keisertid. *Opuscula archaeologica Oscari Montelio Septuagenario dicata*, 265-270. Holmiae: I. Haggström.
- Halsall, Guy 1995. *Early Medieval Cemeteries. An introduction to burial archaeology in the post-Roman West*. Glasgow: Cruithne Press.
- Holck, Per 1986. *Cremated bones. A medical-anthropological study of an archaeological material on cremation burials*. Oslo: Anatomical Institute.
- Johansen, Erling 1953. Skjebergs forhistorie. I Harald Bakke (red.): *Skjeberg bygdebok*, b. 1, 77-188. Skjeberg: Skjeberg kommune.
- Johansen, Erling og Arne Skjølsvold 1966. *Reisefører til fortiden. Med arkeologen rundt Oslofjorden*. Oslo: Cappelen.
- Jørgensen, Lars 1988. Family burial practices and inheritance systems. The development of an Iron Age society from 50 BC to AD 1000 on Bornholm. *Acta Archaeologica* 58, 17-53. København: Munksgaard.
- Jørgensen, Lars 1990. *Bækkegård and Glasergård. Two cemeteries from the late Iron Age on Bornholm*. København: Akademisk Forlag.
- Jørgensen, Lars 1993. Responsum til Karen Høiland Niensens anmeldelse og kommentarer. *Lag 4*, 185-188. Århus: Forlaget Kulturlaget.
- Lillehammer, Grete 1996. *Død og grav. Gravsikkert på Kvasheimfeltet, Hå i Rogaland*. AmS-skrifter 13. Stavanger: Arkeologisk museum.
- Løken, Pia Skipper 2002. *Hunn, Store-Dal, Opstad, Tune-Grålum. Sporene etter rituell aktivitet knyttet til gravfelt i Østfolds jernalder*. Avhandling, Universitetet i Oslo.
- Løken, Trond 1987. Driftsformer i folkevandringstidsgården i Rogaland. *Viking* 1987, 79-98. Oslo: Norsk arkeologisk selskap.
- Martens, Irmelin 1967. Gravfeltet på By i Løten, Hedemark. *Universitetets oldsaksamling årbok 1965-1966*, 11-148. Oslo: Universitetets oldsaksamling.
- Myhre, Bjørn 2005. Krossane på Ullandhaug, Døds-sjødno på Sele og Fem dårlige jomfruer på Norheim. Symboler for Yggdrasil – livets tre? *Frå haug ok heidni* 3-2005, 3-10. Stavanger: Arkeologisk museum.
- Myhre, Bjørn 2005b. Mer om trekantete steinsetninger. *Frå haug ok heidni* 4-2005, 30-32. Stavanger: Arkeologisk museum.
- Nielsen, Karen Høiland 1993. Anmeldelse og kommentarer til Lars Jørgensens Bækkegård og Glasergård. *Two cemeteries from the late Iron Age on Bornholm. Lag 4*, 171-182. Århus: Forlaget Kulturlaget.
- Nielsen, Jens 1991. Befolkningens størrelse i Sejlflodlandsbyen i Nordjylland fra 500 f.Kr. til 500 e.Kr. I Charlotte Fabech og Jytte Ringtved (red.): *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*, 111-126. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

- Petersen, Jan 1916. *Gravplassen fra Store-Dal i Skjeberg*. Norske Oldfund I. Kristiania: Universitetets oldsaksamling.
- Ravn, Mads 2003. *Death ritual and Germanic social structure (c. AD 200-600)*. BAR International Series 1164. Oxford: BAR.
- Resi, Heid Gjøstein 1986. *Gravplassen Hunn i Østfold*. Norske Oldfunn XII. Oslo: Universitetets oldsaksamling.
- Resi, Heid Gjøstein 2005. Store Dal. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 30, 41-43. Berlin: Walter de Gruyter.
- Rundkvist, Martin 2003. *Barshalder 1. A cemetery in Grötlingbo and Fide parishes, Gotland, Sweden, c. AD 1-1100. Excavations and finds 1826-1971*. Stockholm: Department of Archaeology.
- Skre, Dagfinn 2006. The Skiringssal Cemetery. I Dagfinn Skre og Lars Pilø: *Kaupang in Skiringssal*. Kaupangundersøkelsen, vol 1. Århus: Aarhus University Press.
- Sprockhoff, Ernst 1958. Store Dal. *Bonner Jahrbücher* 1958, 295-329. Bonn: Rheinland-Verlag.
- Svanberg, Fredrik 2003. *Death rituals in South-East Scandinavia AD 800-1000*. Decolonizing the Viking Age 2. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Tønning, Christer 2003. *Gravfelt og landskap i Hedrum. En studie av jernaldergravplassene i Hedrum*. Avhandling, Universitetet i Tromsø.
- Wangen, Vivian 1999. *Gravfeltet på Gunnarstorp. Et monument over dødsriter og kultutøvelse*. Avhandling, Universitetet i Oslo.
- Wangen, Vivian 2005. Store Dal. I Einar Østmo og Lotte Hedeager (red.): *Norsk arkeologisk leksikon*, 362. Oslo: Pax.
- Zachrisson, Torun 2004. Det heliga på Helgö och dess kosmiska referenser. I Anders Andrén, Kristina Jennbert og Catharina Raudvere (red.): *Ordning mot kaos – studier av nordisk förkristen kosmologi*, 343-388. Lund: Nordic Academic Press.
- Østmo, Einar 1983. Megalittgraven på Skjelstorp i Skjeberg. *Viking* 1982, 5-35. Oslo: Norsk arkeologisk selskap.